

ФИДЕ

ШАХМАТ ҚОИДАЛАРИ

ФИДЕ

ШАХМАТ ҚОИДАЛАРИ

**“ТАФАККУР” НАШРИЁТИ
ТОШКЕНТ – 2020**

КБК: 75.581
УЎК: 794.1
X 18

ФИДЕ шахмат қоидалари [Матн] : / – Тошкент:
«Tafakkur» nashriyoti, 2020. – 48 б.

Тузувчи-муаллифлар:

Хусан Турдиалиев – Халқаро ҳакам ва ФИДЕнинг
халқаро ташкилотчиси

Маматқул Хайлаев – ФИДЕ мураббийси ва ҳаками

Ушбу қўлланма ФИДЕ шахмат қоидаларининг ўзбек тилига таржимасидир. Қўлланма тоифали ва ҳаваскор ҳакамлар, ташкилотчи ва мураббийлар учун муҳим аҳамиятга эга бўлган кўмакчи бўлиб қолади. Шунингдек, шахмат билан қизиқувчи мутахассислар ва оддий ишқибозлар учун мусобақалар ўтказиш ҳамда иштирок этишда зарур бўлган қоидаларни ўзлаштиришда фойдали маслаҳатчи ҳисобланади.

Шунингдек, ФИДЕ комиссияси аъзоси, Марказий Осиё шахмат федерацияси раҳбари ва Халқаро ҳакам Хусан Турдиалиевнинг тавсияси билан античитер қоидаларига алоҳида ўрин ажратилди ҳамда тажрибада кўп учрайдиган вазиятларга оид тест саволлари ҳам тузилди.

Таржима жараёнида ўзбек тилидаги атамалар, адабий тил этикаси ва амалиётда учрайдиган сўзларга эътибор қаратилди.

Қўлланма Ўзбекистон шахмат федерациясининг Кенгаш қарорига асосан нашрга тайёрланди

ISBN: 978-9943-24-301-9

© «Tafakkur» нашриёти, 2020 йил.

КИРИШ

Шахмат инсоният яратган энг қадимий ва бетакрор ижод самараси бўлиб, миллионлаб кишиларни сеҳрли тафаккур оламига мафтун этиб келмоқда. Ҳар йили минглаб партиялар ўйналади, юзлаб турнирлар ўтказилади. Лекин, барча мусобақалар йиллар давомида шаклланган шахматнинг одилона ва изчил қонун-қоидалари асосида ўйналади. Шахмат ўйин қоидаларининг ҳаққонийлиги ва мукамаллиги билан бошқа спорт турларидан яққол ажралиб турсада, риоя этилиши зарур бўлган муайян расмий қоидалари мавжуд. Тажрибада ҳакамлик қоидаларини тўлиқ билмаслик ҳакамнинг хато қилишига, нотўғри қарор чиқаришига олиб келиш ҳолатлари кўп бор кузатилган. Қолаверса, шахмат қоидалари ўйинда юзага келадиган барча баҳс талаб ҳолатларни тўлиқ қамраб ололмайди. Шахмат тахтаси узра юзага келадиган шундай мунозарали вазиятлар ҳам борки, бу мусобақа ҳакамидан юксак билим ва тажрибани, одилона ва оқилона ёндошувни талаб этади. Шахматнинг мураккаб, аини вақтда бетакрор ва жозибали ижодий ўйин эканлиги ҳам мана шундай вазиятларда кўзга ташланади.

Халқаро шахмат ташкилоти – ФИДЕ 1924 йилда ташкил этилган. Ҳозирда 180 дан ортиқ давлат федерацияларини бирлаштиради. Шахмат ўйини дастлабки расмий қоидалари ФИДЕ томонидан 1929 йилда ишлаб чиқилган бўлиб, француз тилида эълон қилинган эди. Кейинчалик, қоидалар такомиллашиб борди.

1952 йилда ФИДЕнинг Бош Ассамблеяси томонидан янгиланган ва тўғриланган қоидалари чоп этилди. 1974 йилда қоидалар бўйича ФИДЕ комиссиясининг инглиз тилидаги нашри чоп этилди. 1997 йилдан бошлаб, ФИДЕ қоидалар бўйича ўзгартириш ва тўғрилашларни ҳар тўрт йилда амалга оширишни, ҳамда қабул қилинган қоидалар кейинги йилнинг

1 июлидан бошлаб расман амалга оширилишини белгилади. Қоидаларнинг асосий версияси ФИДЕ президентининг 2018 йили Гойнук шахрида (Анталья, Туркия) ўтказилган 88-кенгашида тасдиқланиб, 2018 йил 1 январдан кучга кирган нусхаси ҳисобланади.

Ўзбекистон шахмат федерацияси мамлакатимизда ўтказиладиган барча расмий ва норасмий мусобақалар ФИДЕ қоидалари асосида ташкил этилишини қўллаб-қувватлайди. Ушбу қўлланма ФИДЕ шахмат қоидаларининг ўзбек тилига таржимаси бўлиб, тоифали ва ҳаваскор ҳакамлар, ташкилотчи ва мураббийлар учун муҳим аҳамиятга эга бўлган кўмакчидир. Шунингдек, шахмат билан қизиқувчи мутахассислар ва оддий ишқибозлар учун мусобақалар ўтказиш ҳамда иштирок этишда зарур бўлган қоидаларни ўзлаштиришда фойдали маслаҳатчи ҳисобланади.

Таржима жараёнида ўзбек тилидаги атамалар, адабий тил этикаси ва амалиётда учрайдиган сўзларга эътибор қаратилди. Мамлакатимизнинг тажрибали ҳакамлари, мураббий ва мутахассисларининг маслаҳатлари, фикр-мулоҳазалари ҳамда таклифлари инобатга олинди. Шунингдек, кенг жамоатчилик учун қулай тарзда қоидаларни баён этишга аҳамият қаратилди.

Қўлланмада асосан, ўйин жараёнида учрайдиган муҳим жиҳатларга- асосий қоидалар, стандарт, рапид ва блиц мусобақаларига оид қоидалар батафсил ёритилди. Алгебраик нотация бўлимида юришларни ёзиб бориш тартиб-қоидалари билан танишиш мумкин. Шунингдек, илова сифатида ўзбек тилидаги атамалар ва нотацияга алоҳида ўрин ажратилди ҳамда тажрибада кўп учрайдиган вазиятларга оид тест саволлари ҳам тузилди. Бунда ҳакамлар ва мураббийлар ўз билимларини синаб кўрадилар.

Замонавий технологияларнинг шахмат ўйини ривожига таъсири кўпайиб бормоқда. Бу ФИДЕ қоидаларини энада такомиллаштиришни тақозо этади. Жум-

ладан, алоҳида бўлимни ташкил этувчи, замонавий шахматнинг муҳим қисмига айланиб бораётган “античитер” қоидалари (“шахматдаги фирибгаликка қарши”) ишлаб чиқилди. Шунингдек, сипоҳларнинг дастлабки ҳолати ўзгарган ҳолда ўйналувчи шахматнинг расмий мусобақалари ҳам ўтказила бошланди. Бундай шахмат ўйинининг 960 хил ҳолати мавжуд бўлганлиги сабабли “960 шахмат” деб аталади. Бу шахмат қоидалари келгусида алоҳида таржима қилиниши режалаштирилган.

Ушбу қўлланмада асосан, турнир ва турли савиядаги мусобақаларда кўп учрайдиган ҳолатларга оид ФИДЕ асосий қоидаларининг тўлиқ бандлари таржима қилинди.

ФИДЕ ШАХМАТ ҚОИДАЛАРИ

ФИДЕ шахмат қоидалари шахмат тахтасида ўйналадиган ўйинга мўлжалланган.

Шахмат ўйини қоидалари икки қисмдан иборат:

1. Ўйиннинг асосий қоидалари
2. Мусобақа қоидалари.

Матннинг асосий версияси ФИДЕ президенти-нинг 2018 йили Гойнук шаҳрида (Анталья, Туркия) ўтказилган 88-кенгашида тасдиқланиб, 2018 йил 1 январдан кучга кирган нусхаси ҳисобланади.

Шахмат қоидалари ўйин давомида юзага келадиган барча вазиятларни тўлиқ қамраб ололмайди ва барча муаммоларни олдиндан ечишни мақсад қилмайди. Қоида бандлари асосида тўла ҳал этиб бўлмайдиган вазиятлар юзага келганда мавжуд қоидаларга таянган ҳолда тажриба ва мантиқий ёндошувдан келиб чиқиб масала ҳал этилиши мумкин. Қоидаларда ҳакамнинг соғлом ва одилона фикрлашига, мутлақо беғаразлиги, омилкорлиги назарда тутилган. Қоидаларнинг ҳаддан ташқари батафсилликка интилиши ҳакамнинг эркин, оқилона ва мантиқий фикрлаши асосида муаммоларни ечишига тўсқинлик қилган бўлар эди. ФИДЕ барча шахматчиларни ва шахмат федерацияларни ушбу нуқтаи назарни қабул қилишга чақиради.

ФИДЕ рейтингида ҳисоблашга асос бўлиши учун ўйинлар ФИДЕ шахмат қоидалари асосида ўйналган бўлиши лозим. ФИДЕнинг рейтинги ҳисобланмайдиган мусобақаларини ҳам ФИДЕ шахмат қоидалари асосида ўтказиш тавсия этилади.

ФИДЕ аъзолари бўлган федерациялар ФИДЕга шахмат ўйини қоидаларига оид саволлар билан мурожаат қилишлари мумкин.

ЎЙИННИНГ АСОСИЙ ҚОИДАЛАРИ

1-БАНД. ШАХМАТ ЎЙИНИНИНГ ХУСУСИЯТИ ВА АСОСИЙ МАҚСАДИ

1.1. Шахмат ўйини икки рақиб ўртасида “шахмат тахтаси”да ўз доналарини навбати билан ҳаракатлантириш орқали ўйналади.

1.2. Кимда очиқ рангдаги (“оқ”) доналар бўлса,ўйинни шу иштирокчи бошлайди.

1.3. Кейин юришлар навбат билан юрилади. Тўқ (“қора”) рангдаги доналарни ўйновчи томон рақибни юргандан сўнг юриш ҳуқуқига эга бўлади.

1.4.Ҳар бир ўйинчининг мақсади рақиб шоҳини шундай зарба остида қолдиришдан иборатким, унда ўша шоҳнинг юришига имкон қолмаслиги лозим.

1.4.1. Ушбу мақсадга эришган ўйинчи рақиб шоҳини “мот” қилган ва ўйинни ютган бўлади.Ўз шоҳини хужум остида қолдиришга ёки зарба остига қўйишга ҳамда рақиб шоҳини уриб олишга рухсат берилмайди.

1.4.2. Шоҳи мот бўлган ўйинчи ўйинни ютқазган бўлади.

1.5. Агар иккала ўйновчи томон бир-бирига мот қўя олмаса ўйин дуранг натижа билан тугаган бўлади (5.2.2.бандга қаралсин).

2-БАНД. ШАХМАТ ТАХТАСИДАГИ ДОНАЛАРНИНГ БОШЛАНҒИЧ ҲОЛАТИ

2.1.Шахмат тахтаси кетма-кет навбати билан жойлашган очиқ (“оқ”) ва тўқ (“қора”) 64-та тенг (8x8) квадрат катаклардан иборат. Шахмат тахтаси шундай жойлаштириладики, унда ўйновчиларнинг ўнг томонидаги тахта бурчаги оқ катакда бўлиши шарт.

2.2.Ўйин бошланишида бир ўйинчида очиқ (“оқ”) рангдаги 16 та дона, иккинчисида тўқ (“қора”) рангдаги 16 та дона бўлади.

Бу қуйидаги доналардир:

Оқ шоҳ		Қора шоҳ	
Оқ фарзин		Қора фарзин	
Оқ рух		Қора рух	
Оқ фил		Қора фил	
Оқ от		Қора от	
Оқ пиёдалар		қора пиёдалар	

Шахмат доналари

2.3. Шахмат тахтасида доналарнинг бошланғич жойлашуви қуйидагича:

2.4. Квадрат катакларнинг 8-та тик йўлаги вертикал деб аталади. Квадрат катакларнинг 8-та ёнма-ён қатори горизонтал деб аталади.

3-БАНД. ДОНАЛАРНИНГ ЮРИШЛАРИ

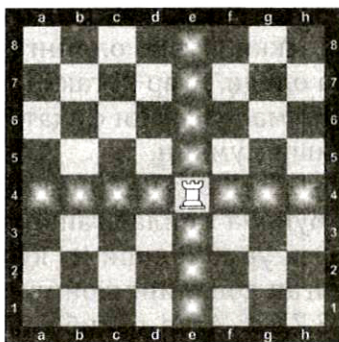
3.1. Шахмат донаси ўз рангидаги бошқа шахмат донаси эгаллаб турган катакка юриши мумкин эмас.

3.1.1. Агар дона рақиб донаси жойлашган катакка юрса, рақиб донаси уриб олинган ҳисобланади ва шахмат тахтасидан олиб қўйилиб, ушбу жараён юришнинг қолган қисми сифатида баҳоланади.

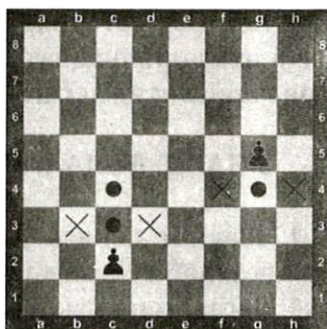
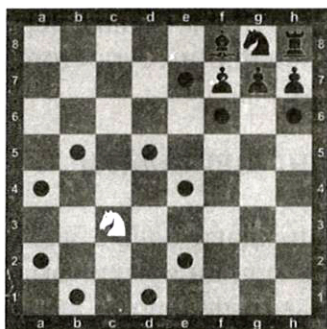
3.1.2. Агар дона бирор катакда жойлашган рақиб донасини 3.2-3.8. бандларга мувофиқ уриб олиши мумкин бўлса, рақибнинг донасига ҳужум қилаётган ҳисобланади.

3.1.3. Дона шу рангдаги шохнинг зарба остида бўлиши ёки қолиши туфайли юра олмасда, ҳаракати доирасидаги катакларга ҳужум таъсири сақланади.

3.2. Фил ўзи жойлашган диагоналдаги исталган хоналардан бирига юриши мумкин.

3.3. Рух ўзи жойлашган вертикал ёки горизонталдаги исталган хоналардан бирига юриши мумкин.

3.4. Фарзин ўзи жойлашган вертикал, горизонтал ва диагоналдаги исталган хоналардан бирига юриши мумкин.

3.5. Ушбу юришларни амалга ошириш чоғида фарзин, рух ва фил бошқа доналар билан банд бўлган каттаклар устидан юра олмайди.

3.6. От ўзи жойлашган вертикал, горизонтал ва диагоналдан ташқари энг яқин каттаклардан бирига юра олиши мумкин.

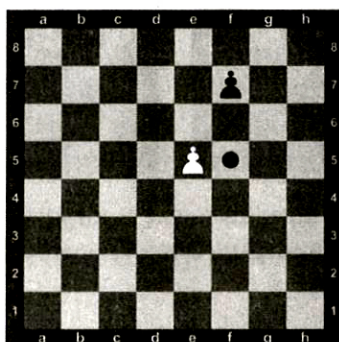
3.7.1. Пиёда олдинга, ўзининг олдидаги бўш ва банд бўлмаган катакка вертикал бўйлаб юриши мумкин, ёки:

3.7.2. Пиёда бошланғич ҳолатидан бир ёки бир йўла икки каттак олдинга вертикал бўйлаб ҳаракат қила олади. Агар каттаклардан бири банд бўлса, пиёда юра олмаслиги ёки фақат бир каттак олдинга ҳаракатланиши мумкин.

3.7.3. Пиёда олдинга ҳаракатланиш йўлида диагонал бўйича жойлашган бир хона олдиндаги рақиб донасини уриб олиши ва қўшни вертикалга ўтиб, уриб олинган донанинг жойини эгаллаши мумкин.

3.7.4.1. Агар рақиб пиёдаси бошланғич ҳолатдан бир йўла икки каттак олдинга юрилса ва пиёда билан бир горизонталда, қўшни вертикалда жойлашиб қолса, рақибнинг шу пиёдасини худди бир хона сурилгани каби уриб олиши мумкин.

3.7.4.2. Бундай юриш “ўтиш жойида” уриб олиш дейилади ва бу айнан, жавоб юришида амалга оширилиши мумкин. Кейинги юришларда “ўтиш жойида” уриб олишга рухсат берилмайди.

3.7.5.2. Ўйинчининг танлови фақатгина тахтадан олиб қўйилган ва ўйинни тарк этган доналарини пиёда ўрнига қўйиш билан чегараланмайди.

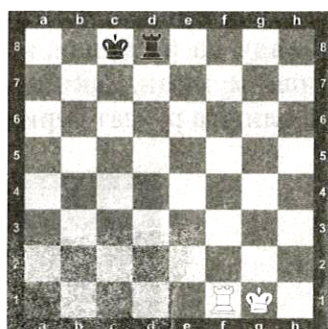
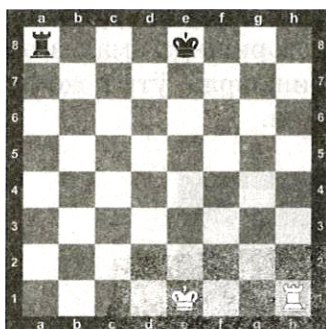
3.7.5.3. Бу пиёданинг бошқа дона билан алмаштирилиши “Ўзгариш” дейилади ва янги қўйилган донанинг таъсири шу заҳоти бошланади.

3.8. Шоҳ билан юришнинг иккита турлича усули бор:

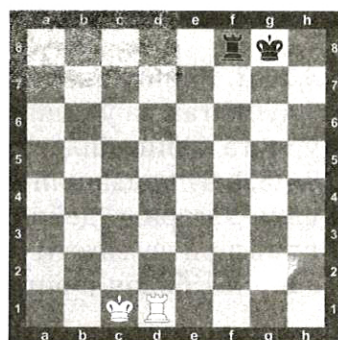
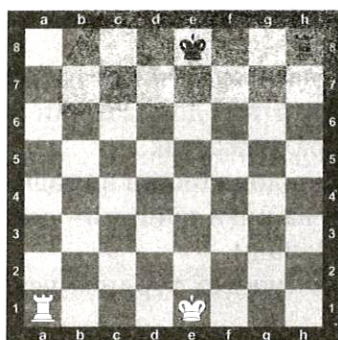
3.8.1. Исталган туташ катакка юради.

3.8.2. “Қалъага кириш” ёки “Рокировка” қилиш. Бу ўйинчига энг яқин жойлашган дастлабки горизонтал бўйлаб шоҳ ва шу рангдаги рухни бошланғич ҳолатларидан ҳаракатлантириш орқали амалга оширилади ва шоҳнинг битта юриши ҳисобланади.

3.9.1. Шоҳ ўзи жойлашган дастлабки катакдан рух томонга икки катак силжийди, рух эса бошланғич ҳолатидан шоҳ кесиб ўтган қўшни катакка ўтказиб қўйилади.

Оқ шоҳнинг шоҳ қанотига, қора шоҳнинг фарзин қанотига қалъага киришидан (рокировка) олдинги ва кейинги ҳолатлар.

Оқ шоҳнинг фарзин қанотига, қора шоҳнинг шоҳ қанотига қалъага киришидан (рокировка) олдинги ва кейинги ҳолатлар.

3.8.2.1. Қуйидаги ҳолатларда қалъага кириш (рокировка қилиш) ҳуқуқи берилмайди:

3.8.2.1.1. Аввал юриш қилган рух билан ёки шоҳ аввал юриш қилган бўлса.

3.8.2.2. Қуйидаги ҳолатларда қалъага кириш (рокировка) вақтинча мумкин эмас:

3.8.2.2.1. Агар шоҳ жойлашган, кесиб ўтиши керак бўлган, ёхуд, энди жойлашадиган катаклардан бири

банд бўлса, ёки рақибнинг бир ва бир неча донаси томонидан ҳужум қилинаётган бўлса;

3.8.2.2.2. Агар шоҳ ва рокировкада қатнашувчи рух орасида қандайдир дона турган бўлса;

3.9.1. Агар рақибнинг бир ёки бир нечта доналари, гарчи улар ўз шоҳини зарба остида (“шоҳ” ёки “кишт” остида) қолдириши мумкинлиги сабабли юра олмасалар ҳам (“очмас”) ўз ҳаракати йўналиши бўйича иккинчи шоҳга ҳужум қилаётган бўлсалар, бундай шоҳ зарба остида деб ҳисобланади.

3.9.2. Ҳеч бир дона ўз шоҳини зарба остида қолдирувчи ёки “шоҳ” зарбасига дучор қилувчи юришни амалга ошириши мумкин эмас.

3.10.1.Юриш 3.1. ва 3.9. бандларидаги барча талабларга мос келса,мумкин ҳисобланади.

3.10.2.Юриш 3.1. ва 3.9. бандларидаги талабларга мос келмаса,мумкин бўлмаган юриш ҳисобланади.

3.10.3. Ҳар қандай юришлар кетма-кетлиги ёрдамида ҳам юзага келмайдиган доналар ҳолати мумкин бўлмаган вазият ҳисобланади.

4-БАНД. ЮРИШЛАРНИНГ БАЖАРИЛИШИ

4.1. Ҳар бир юриш фақат битта қўл билан бажарилиши керак.

4.2.1. Ўйинчи фақат ўз юриши навбатида бир ёки бир неча доналарни шу катакларнинг ўзида тўғрилаши мумкин.Лекин,бу ҳақда аввал,”тўғрилаяпман” деб огоҳлантириши лозим.

4.2.2. Донага яққол тасодифан тегиб кетишдан бошқа ҳар қандай донани ушлаш ҳолати юриш қилиш учун тегиниш деб қаралади.

4.3. Ўйинчи ўз юриши навбатида 4.2. бандида келтирилган ҳолатдан ташқари вазиятларда бир ёки бир бир неча шахмат донасига юриш қилиш ёки уриб олиш мақсадида тегинса:

4.3.1. Биринчи бўлиб ушлаган ва юриш имконияти мавжуд бўлган донани юришга мажбур.

4.3.2. Агар рақибининг бир ёки бир неча доналарига тегинса, дастлабки ушлаган донасини агар шундай имконият мавжуд бўлса, уриб олишга мажбур.

4.3.3. Агар ўйинчи икки хил рангдаги бир ёки бир нечта доналарга тегинса, биринчи тегинган донаси билан, мабодо, шу дона билан юриш имконияти мавжуд бўлса юриши, агар рақиб донасига дастлаб тегинган бўлса ва уни уриб олиш имконияти мавжуд бўлса, уриб олиши лозим. Агар ўйинчининг ўзини ёки рақибни донасига биринчи бўлиб тегинганлигини аниқлаш имконияти бўлмаса, дастлаб ўзини донасини ушлаган ҳисобланади.

4.4. Агар ўйинчи ўз юриши навбатида:

4.4.1. Шоҳи ва рухига тегинса, юриш имконияти бўлган ва тегинилган рух томонга “қалъага кириш” (рокировка қилиш)га мажбур.

4.4.2. Аввал рухга, кейин шоҳга тегинса, “қалъага кириш”(рокировка қилиш)га рухсат берилмайди ва 4.3.1. моддаси қўлланилади.

4.4.3. “Қалъага кириш” (рокировка қилиш) мақсадида аввал шоҳ, кейин рух ушланса, лекин, шу рух билан “қалъага кириш” (рокировка қилиш) мумкин бўлмаса, иккинчи рух билан “қалъага кириш” (рокировка қилиш)га рухсат берилади. Бунинг иложи бўлмаса шоҳ билан юриш қилишга мажбур бўлади. Шоҳ билан юриш имконияти бўлмаса, мумкин бўлган бошқа юришни қилишга рухсат берилади.

4.4.4. Ўйинчи пиёдани “ўзгариш” катагига юриб, ўрнига сипоҳ қўйгандан кейин юриш амалга оширилган ҳисобланади.

4.5. Агар тегинилган доналардан ҳеч бири юра олмаса ёки уни уриб олиш имконияти бўлмаса, ўйинчи исталган бошқа юриш йўлини танлаши мумкин.

4.6. Пиёданинг “ўзгариш” ҳаракати турли усулларда бажарилиши мумкин:

4.6.1. Пиёдани “ўзгариш” катагига қўйиш шарт эмас.

4.6.2. “Ўзгариш” катагидан пиёдани олиб ташлаш ва ўрнига янги сипоҳни қўйиш исталган тартибда амалга оширилиши мумкин.

4.6.3. Агар “ўзгариш” хонасида рақиб донаси жойлашган бўлса, у пиёданинг уриб олиш қондасига мос ҳолда уриб олинади.

4.7. Агар донани юриши мумкин бўлган катакка қўйилса ёки тугалланмаган юриш сифатида юрилса, шу юришнинг ўзида бошқа катакка қўйиш мумкин эмас.

Қуйидаги ҳолатларда юриш қилинган ҳисобланади.

4.7.1. Уриб олинган дон тахтадан олинса ва унинг ўрнидаги катакка ўйинчи ўз донасини қўйиб, қўл шу донадан олинса;

4.7.2. “Қалъага кириш” (рокировка) бажарилганда:

Агар шоҳ шу юриш давомида кесиб ўтган катакка рух қўйилиб, қўл рухдан олинса. Ўйинчи шоҳни “қалъага кириш” (рокировка қилиш) хонасига қўйиб қўлини олса, “қалъага кириш” (рокировка қилиш)га мажбурдир. Агар шоҳ ҳаракатланган томонга “қалъага кириш” (рокировка қилиш)и мумкин бўлмаса, у ҳолда ўйинчи иккинчи томонга “қалъага кириш” (рокировка қилиш)га (агар мумкин бўлса) ёки шоҳни юришга мажбурдир. Агар шоҳ билан юришнинг имконияти бўлмаса, исталган бошқа юришни қилишга рухсат берилади.

4.7.3. Пиёданинг “ўзгариш” ҳаракатида: ўйинчи пиёдасини тахтадан олгач, “ўзгариш” катагига янги сипоҳни қўйиб, қўлини олса юриш қилинган ҳисобланади.

4.8. Ўйинчи 4.1.-4.7. бандларга асосан, рақибининг донани ҳаракатлантириш ёки уриб олиш мақсадида ушлаган вақтида қоида бузилиши деб мурожаат қилишга ҳаққи йўқ.

4.9. Агар ўйинчи доналарни ҳаракатлантиришга имконияти бўлмаса, ҳакам билан келишилган ҳолда унга ушбу мажбуриятни бажарувчи ёрдамчи ажрати-лиши мумкин.

5-БАНД. ЎЙИННИ ТУГАТИШ

5.1.1. Рақиб шоҳини мот қилган ўйинчи ўйинни ютган ҳисобланади. Мот вазиятини юзага келтирган юриш 3 ва 4.2-4.7 бандларига мос келса ўйин шу заҳоти якунланади.

5.1.2. Рақиб таслим бўлганлиги ҳақида мурожаат қилгандан сўнг ўйинчи ғолиб деб топилади ва ўйинни ютган ҳисобланади.

5.2.1. Агар юриш навбати келган ўйинчининг шоҳи зарба остида бўлмаса ҳамда бошқа ҳеч қандай юриш қилишнинг имкони бўлмаса, ўйин дуранг натижа билан тугаган ҳисобланади (3 ва 4.2-4.7- бандларга мос ҳолда).

5.2.2. Агар юзага келган вазиятда иккала ўйинчи исталган юришлар кетма-кетлиги билан ҳам рақиб шоҳига мот қўя олмаса ва бунинг иложи бўлмаса, ўйин дуранг билан тугаган ҳисобланади. Ўйин “жонсиз вазият”га келди деб баҳоланади. (3 ва 4.2-4.7 бандларга мос ҳолда).

5.2.3. Ўйин вақтида иккала рақибнинг ўзаро келишувига кўра ўйин дуранг билан тугаши мумкин. Бунда томонлар ҳеч бўлмаганда биттадан юриш қилган бўлиши керак. Бу ўйинни шу заҳоти тугатишга асос бўлади.

6-БАНД. МУСОБАҚА ҚОИДАЛАРИ

6.1. “Шахмат соатлари” ибораси вақтни қайд этувчи ва тасвирловчи ўзаро бириктирилган иккита мосламали соатлардан иборат. Ўйин шарти ва юриш нав-

батига мос ҳолда улардан фақатгина биттаси ишлаши мумкин.

6.2. “Соат” атамаси икки мосламанинг фақат биттасини англатади. Ҳар бир мосламанинг вақт тугаганлигини билдирувчи “байроқча” белгиси (электрон соатларда) ёки байроқчаси бор. “Вақт тугади” ёки “Байроқча тушди” ибораси ўйинчи учун юришни ўйлашга ажратилган вақт тугаганлигини англатади. (Таржимон).

6.2.1. Ўйин вақтида навбатдаги юришни якунлаган томон ўз соатини тўхтатиши ва рақибининг соатини юргизиши керак. Бунинг учун ўзига яқин томондаги соат тугмасини “босиб” қўйиш лозим. Бу юриш якунланганлигини англатади.

Шунингдек, қўйидаги ҳолатларда юриш якунланган ҳисобланади:

6.2.1.1. (5.1.1., 5.2.1., 5.2.2., 9.6.1., ва 9.6.2.-Бандларга мос ҳолда) юриш ўйинни тугатади ёки:

6.2.1.2. Ўйинчи аввалги юришини якунламасдан туриб, ўзининг кейинги навбатдаги юришини қилса.

6.2.2. Ўйинчи юриш қилгандан сўнг, гарчи рақиб навбатдаги юришни қилса ҳам ўз соатини босиб қўйишга рухсат берилади.

6.2.2. Шахмат тахтасида юришни қилиш билан соат тугмасини босишга қадар кетган вақт ўйинчига ажратилган вақтнинг бир қисми ҳисобланади.

6.2.3. Ўйинчи қайси қўли билан юрган бўлса, шу қўли билан ўз соати тугмасини босиб қўйиши лозим. Ўйинчига қўлини соат тугмаси устига қўйиб туриши ёки тугма тепасида “ҳаволантириб” туриши тақиқланади.

6.2.4. Ўйинчилар соатлардан тўғри фойдаланишлари керак. Соатни куч билан босиш, кўтариш, юриш қилмасдан тугмасини босиб қўйиш, соатни чертиб ўтириш таъқиқланади. Соатдан нотўғри фойдаланиш 12.9.бандга асосан, жазоланиши керак.

6.2.5. Доналарни тўғрилаб қўйишга фақатгина соати юраётган ўйинчининг ҳаққи бор.

6.2.6. Агар ўйинчи соатдан фойдаланиш қобилиятига эга бўлмаса, бу ишни бажариш учун ҳакам рухсати билан ёрдамчини таклиф этиши мумкин.

Соат кўрсаткичлари ҳакам томонидан ҳаққоний ва тегишлича тўғриланмоғи лозим. Имконияти чекланган ўйинчиларнинг соат кўрсаткичлари имтиёзли ҳолда тўғриланмайди.

6.3.1. Шахмат соатларидан фойдаланилганда ҳар бир ўйинчи белгиланган вақт мобайнида тегишли юришлар қилишга интилиши, ёки шу вақт ичида шунингдек, ҳар бир юришга қўшиладиган қўшимча вақт мобайнида белгиланган юришлар сонини бажариши керак. Барча ўйин талаблари олдиндан белгиланиб олиши керак.

6.3.2. Ўйинчининг ўйин даврида жамғариб борилган вақти ўйиннинг келгуси даврига қўшиб берилади. Шунингдек, ҳар бир юриш учун белгилаб қўйилган қўшимча вақт ҳам жамғариб борилади.

6.4. Назорат вақти тугаган заҳоти 6.3.1. талабларининг бажарилганлигини текшириб кўриш керак.

6.5. Ўйин бошланишидан олдин ҳакам шахмат соатлари ўйновчиларнинг қайси томонига ўрнатилишини ҳал қилиши лозим.

6.6. Ўйин бошланган вақтда оқ доналар билан ўйнайдиган ўйинчининг соати юргизилади.

6.7.1. Мусобақа низомида кечикиш вақти олдиндан белгилаб қўйилади. Кечикиш вақти белгиланмаган мусобақаларда бу қоида кучга эга бўлмайди. Белгиланган кечикиш вақтидан кейин ўйинга келган ўйинчи агар, ҳакам бошқача қарор қабул қилмаса, ўйинни ютқазган ҳисобланади.

6.7.2. Ўйин бошланиш вақтидан, ҳамда белгиланган кечикиш вақтидан иккала ўйинчи ҳам кечикиб келса, агар ҳакам истисно тариқасида бошқача қарор қабул қилмаса, оқ доналарда ўйнаётган ўйинчи ўтказиб юборилган барча вақтини йўқотади.

6.8. Агар ўйинчилардан бири назорат вақти тугаганлиги (“соат байроқчаси” тушиб кетганлиги) ҳақида асосланган ҳолда мурожаат қилса, ёхуд ҳакам томонидан қайд этилса, ўйин вақти тугаган ҳисобланади.

6.9. Агар ўйинчи унга берилган вақт мобайнида белгиланган юришларни қилишга улгурмаса, ўйинни ютқазган ҳисобланади. (5.1.1, 5.1.2, 5.2.1, 5.2.2, 5.2.3-моддалари қўлланиладиган ҳолатлардан ташқари). Лекин, рақиб исталган юришлар кетма-кетлигида ҳам рақиб шохига мот қўя олмайдиган вазиятларда ўйин дуранг билан якунланган ҳисобланади.

6.10.1. Агар шахмат соатларида бирор-бир носозлик бўлмаса, соатлар кўрсатаётган рақамлар якуний қарор учун қабул қилинади. Вақтни нотўғри қайд этаётган ёки носоз деб топилган шахмат соатлари ҳакам томонидан вақтни энг маъқул бўлган тақсимооти асосида бошқа соат билан алмаштирилади.

6.10.2. Агар ўйин вақтида бир ёки иккала томонда ҳам назорат вақти нотўғри қўйилганлиги аниқланса, соат ўйинчи ёки ҳакам томонидан шу заҳоти тўхтатилиши керак. Ҳакам соатлардаги рақамларга аниқлик киритиши ва зарур бўлса, юришлар ҳисобига мос ҳолда вақтни тўғрилаши лозим. Назорат вақтидан келиб чиқиб соатларни тўғрилашда у энг маъқул ечимни қабул қилиши керак.

6.11.1. Агар ўйинни тўхтатиш лозим бўлса, ҳакам аввалига соатни тўхтатиши керак.

6.11.2. Ўйинчи соатни фақатгина ҳакамга мурожаат қилиш учун тўхтатиши, айтайлик, пиёдани ўрнига қўймоқчи бўлган сипоҳнинг йўқлигида ёрдам сўраш учун тўхтатиши мумкин.

6.11.3. Ўйинни тиклаш бўйича қарорни ҳакам ҳал қилади.

6.11.4. Агар ўйинчи ҳакамга мурожаат қилиш мақсадида соатни тўхтатса, ҳакам аввалига бундай мурожаат учун асосли сабаб борлигини аниқлайди. Агар ўйинчида соатни тўхтатиш учун асосланган сабаб бўлмаса, у 12.9. бандга асосан, жарима олиши мумкин.

6.12.1. Ҳайин ӯтаётган залда (бинода) ташилотчи-лар томонидан ӯйиндаги вазият, юришлар, уларнинг сони, соатларни кўрсатувчи экран ва мониторлар қўйишига рухсат этилади.

6.12.2. Ҳйинчи бундай шароитда берилаётган маълумотларга асосланиб шикоят қила олмайди.

7-БАНД. ҚОИДА БУЗИШЛАР

7.1. Агар ӯйинда қандайдир қоида бузилиш рўй бериб доналарни қоида бузилишга қадар бўлган вазиятга қайтариш лозим бўлса, ҳакам соатлардаги вақтни белгилаш учун энг маъқул ечимни танлаши лозим. Бу соатлар кўрсаткичига тегишли ўзгартириш киритиш ҳуқуқини ҳам белгилайди. Ҳакам шунингдек, соатларга юришлар ҳисобига мос ҳолда ўзгартиришлар киритиши керак.

7.2.1. Агар ӯйинда юришлар қилинганч, доналарнинг бошланғич жойлашуви нотўғри эканлиги аниқланса, юришлар бекор қилиниши ва янги ӯйин ўйналиши лозим.

7.2.2. Агар ӯйин вақтида шахмат тахтасининг жойлашуви 2.1.бандга мос келмаса, вужудга келган вазият тўғри жойлашган тахтага олиб ўтилган ҳолда давом эттирилиши керак.

7.3. Агар 10 та юриш қилингунга қадар олдиндан белгиланган рангларда ўйналмаётганлиги маълум бўлиб қолса, ӯйин бекор қилиниши ва янги партия ўйналиши лозим. 10 та ва ундан кўп юриш қилинган бўлса, ӯйин давом эттирилиши лозим.

7.4.1. Агар ӯйинчи битта ёки бир нечта доналарнинг жойлашган ҳолатини беҳосдан бузиб юборса, у тўғри вазиятни ўзининг вақти ҳисобига тиклаши лозим.

7.4.2. Зарур бўлиб қолганда, ӯйинчи ёки унинг рақиб соатни тўхтатиши ва ёрдам сўраб ҳакамга муурожаат қилиши керак.

7.4.3. Ҳакам доналарни ҳолатини бузиб юборган ўйинчини жазолаши мумкин.

7.5.1. Соат тугмаси босилгандан сўнг қоидага ҳилоф юриш яқунланган ҳисобланади. Ўйин вақтида қоидага ҳилоф юриш аниқланган заҳоти ўйин тўхтатилиб шу юриш қилинганга қадар бўлган вазият тикланиши лозим. Агар қоидага ҳилоф юриш қилунгача бўлган вазиятни тиклашнинг иложи бўлмаса, ўйин охириги тиклаш мумкин бўлган ҳолатдан давом эттирилиши керак. 4.3. ва 4.7. бандлар қоидага ҳилоф юриш ўрнига қилинган юришга нисбатан қўлланилади. Сўнгга ўйин ушбу тикланган вазиятдан давом эттирилиши лозим.

7.5.2. Агар ўйинчи пиёдани ўзига нисбатан энг узоқда жойлашган горизонталга юриб, унинг ўрнига янги сипоҳни қўймаса, бу юриш қоидага ҳилоф юриш ҳисобланади. Унда пиёда шу рангдаги фарзин билан алмаштирилиши шарт.

7.5.3. Агар ўйинчи юриш қилмасдан олдин соат тугмасини босиб қўйса буни қоидага ҳилоф юриш деб қараш ва жазолаш лозим.

7.5.4. Агар ўйинчи битта юришни қилиш учун (масалан, “қалъага кириш”да, сипоҳни уриб олиш ёки пиёдани сипоҳга ўзгартириш ҳолатларида) иккита қўлидан фойдаланса, буни қоидага ҳилоф юриш деб қараш ва жазолаш керак бўлади.

7.5.5. Ўйинчи томонидан биринчи бор қоидага ҳилоф юриш қилинганда ҳакам унинг рақибига икки дақиқа қўшимча вақт қўшиб бериши керак;

иккинчи бор ўйинчи томонидан қоидага ҳилоф юриш қилинганда ҳакам бу ўйинчига мағлубият эълон қилади. Бироқ, рақиб томонидан исталган юришлар кетма-кетлигида ҳам “қоида бузган” ўйинчига мот қўйишнинг иложи бўлмаса, ўйин дуранг натижа билан тугаган ҳисобланади.

7.6. Агар ўйин вақтида бирор бир сипоҳнинг тахтадаги тўғри жойлашган вазиятидан силжиб кетганли-

ги аниқланса, қоида бузилган вазиятга қадар бўлган ҳолат тикланиши лозим. Ўйин қайта тикланган вазиятдан давом эттирилиши керак. Агар қоида бузилган вазиятга қадар бўлган ҳолатни тиклаш имкони бўлмаса, ўйин охирги тикланган вазиятдан давом эттирилиши керак.

8-БАНД. ЮРИШЛАР ЁЗУВИ

8.1.1. Ўйин жараёнида ҳар бир ўйинчи айнан шу мусобақа учун белгиланган махсус бланкларда ўзининг ва рақибининг юришларини алгебраик нотацияда (С илова) аниқ ва тушунарли тарзда ёзиб боришлари лозим.

8.1.2. Юришларни олдиндан ёзиб бориш тақиқланади. Ўйинчининг 9.2 ёки 9.3 бандларга асосан, дурангни қайд этиш ҳақидаги баённомаси бундан мустасно. Ўйин кечиктирилаётган ҳолатда ҳам юриш олдиндан ёзиб қолдирилади.

8.1.3. Ўйинчи рақибнинг юришини ёзмасдан туриб, жавоб юриши мумкин. Лекин, кейинги юришни қилишдан олдин олдингисини ёзиб олиши керак.

8.1.4. Ўйин бланкларидан фақатгина ўйинларни ёзиб бориш, соат кўрсаткичларини ва дуранг таклифларини ва бошқа мурожаатларни қайд этиб бориш учун фойдаланиш лозим.

8.1.5. Иккала ўйинчи ҳам дуранг ҳақидаги таклифни “=” белгиси билан қайд этиб боришлари керак.

8.1.6. Агар ўйинчи юришларни ёзиб бориш имкониятига эга бўлмаса, ҳакам билан келишилган ҳолда юришларни ёзиш учун ёрдамчи чақириши мумкин. Унинг соат кўрсаткичларига одилона тарзда аниқлик киритилиши керак. Имконияти чекланган ўйинчиларнинг соатларига ўзгартиришлар киритилмайди.

8.2. Ёзув бланки бутун ўйин давомида ҳакам назоратига қулай ҳолда жойлашган бўлиши керак.

8.3. Ёзув бланклари мусобақа ташкилий қўмитасининг мулкига айланади.

8.4. Агар назорат вақтининг маълум босқичида ўйинчининг соатида беш дақиқадан кам вақт қолган бўлиб ва ҳар бир юришга 30 сония ёки кўпроқ вақт қўшилмаётган бўлса, у 8.1.1. банднинг талабларига риоя қилиши шарт эмас.

8.5.1. Агар 8.4. бандга мос ҳолда, ҳеч бир ўйинчи ёзув олиб бормаётган бўлса, ҳакам ёки унинг ёрдамчиси ўйинни кузатиб бориши ва ёзиб олишга ҳаракат қилиши лозим. Вақт тугаган заҳоти ҳакам соатни тўхтатиши керак. Сўнгра иккала ўйинчи ҳам бланкларидида ҳакамнинг ёзувидан фойдаланган ҳолда ўйин матнини тиклашлари зарур.

8.5.2. Агар бир ўйинчи 8.4. бандга кўра, ўйинни ёзиб бормаган бўлса, томонлардан бирининг вақти тугаши билан кейинги юришни қилмасдан олдин ўзининг бланкига қолдирилган юришларни ёзиб олиши керак. Ўйинчи ўз юриш навбатида рақибнинг ёзув матнидан фойдаланганда юриш қилишдан олдин бланкни қайтариш керак.

8.5.3. Ўйиннинг тўлиқ ёзуви бўлмаса, ўйинчилар ҳакам ёки унинг ёрдамчиси назоратида иккинчи тахтада вазиятни ва ўйин матнини тиклаши керак. Бунинг учун ҳакам имкон қадар юзага келган вазиятни, қолиб кетган юришларни, соат кўрсаткичларини ёзиб олган бўлиши керак.

8.6. Агар бланкларда биринчи назорат вақти тугаган бўлса ва қилинган юришларни тиклаш имконияти бўлмаса, кейинги қилинган юриш янги назорат вақтининг биринчиси ҳисобланади.

8.7. Ўйин тугагандандан сўнг, иккала иштирокчи ҳам натижани кўрсатган ҳолда бланкларга имзо қўйиши керак. Натижа гарчи нотўғри қайд этилса ҳам, ўз кучини сақлаб қолади. Фақатгина ҳакамнинг қарори билан натижа тўғриланиши мумкин.

9-БАНД. ДУРАНГ (НИЧЬЯ)

9.1.1. Ҳакамнинг рухсатисиз,ёки маълум юришлар сони қилинмасдан олдин дуранг таклиф қилиш ёки дурангга келишиш мумкин эмаслиги мусобақа низомида кўзда тутилган бўлиши мумкин.

9.1.2. Агар мусобақа низомига кўра, ўйинчиларга дурангга келишиш учун рухсат берилган бўлса,қуйидагиларга амал қилинилиши лозим:

9.1.2.1. Дуранг таклиф қилмоқчи бўлган томон юришни қилиб бўлгач,таклифни соат тугмасини босмасдан олдин амалга ошириши лозим. Ўйин жараёнининг исталган бошқа вақтида 11.5. бандини эътиборга олган ҳолда дуранг бўйича таклиф ўз кучида қолади. Бундай таклиф ҳеч қандай шартлар билан боғлиқ бўлмаслиги лозим. Иккала ҳолатда ҳам таклиф рақибнинг рад жавоби ёки дурангга рози эмаслиги ҳақидаги оғзаки жавобига қадар ўз кучида қолади. Дуранг таклифини рақиб жавобига қадар қайтиб олиш мумкин эмас.Шунингдек, рақиб юриш қилиш ёки уриб олиш мақсадида доналарга тегиниш орқали ҳам дурангни рад этиши мумкин.

9.1.2.2. Дуранг ҳақидаги таклиф ҳар бир ўйинчи томонидан “=” белгиси билан бланкларда қайд этилиши лозим.

9.1.2.3. Шунингдек, 9.2 ёки 9.3. бандларга мос ҳолда дурангни қайд этиш ҳақидаги баённома дуранг бўйича таклиф деб қаралиши лозим.

9.2.1. Айнан бир хил вазият камида уч марта (юришлар такрорланиши шарт эмас) такрорланса, бу ҳақда ўйинчининг ўз юриши навбатидаги асосланган баённомаси бўйича ўйин дуранг натижа билан якунланиши мумкин.Такрорланаётган вазиятда:

9.2.1.1. Ўйинчи ўз бланкида қилмоқчи бўлган юришини ёзиши ва у ўзгармаслиги, бу юриш ҳақида ҳакамга мурожаат қилиши лозим, ёки

9.2.1.2. Уч марта такрорланган вазиятда юриш навбати бўлган томон дуранг талаб қилиши ва бу натижа ҳакам томонидан қайд этилиши мумкин.

9.2.2. Юриш навбати келган томон учун бир хил номдаги ва рангдаги доналар айнан бир хил хоналарда жойлашган бўлса, ва иккала томоннинг юриш имкониятлари ўзгармас бўлганда, вазият бир хил ҳисобланади.

Қуйидаги ҳолларда вазият такрорлансада, бир хил ҳисобланмайди :

9.2.2.1. Юришлар кетма-кетлиги кўрилаётган дастлабки вазиятда пиёдни йўлда уриб олиш мумкин бўлганда.

9.2.2.2. Шох ҳали юрмаган рух билан қалъага кириш (рокировка қилиш) ҳуқуқига эга бўла туриб, ўз юришидан сўнг бундай ҳуқуқдан маҳрум бўлса. Шох ёки рух юриш қилган бўлса, қалъага кириш (рокировка қилиш) ҳуқуқи йўқолади.

9.3. Юриш навбати бўлган томоннинг асосли баённомасига кўра, қуйидаги ҳолатларда дуранг бўлган ҳисобланади:

9.3.1. Бланкасида ўзгармайдиган юришини ёзиб, бу юриши сўнгги 50 юриш мобайнида ҳеч бир пиёда сурилишларисиз ёки доналар алмашувисиз вазиятга олиб келиши ҳақида ҳакамга мурожаат қилса; ёки

9.3.2. Охирги 50 юриш бирор бир пиёда сурилишсиз ва алмашувларсиз якунланган бўлса;

9.4. Агар ўйинчи 4.3. бандда ёзилганидек, доналарга тегинса, 9.2. ва 9.3. бандларга кўра, ушбу юришда дуранг ҳақида баёнот бериш ҳуқуқидан маҳрум бўлади.

9.5.1. Агар ўйинчи 9.2. ва 9.3. бандларига кўра, ўйинни дуранг эканлиги ҳақида баёнот берса, у ёки ҳакам соатни тўхтатиши керак (6.12.1. ёки 6.12.2.). Ўйинчига ўз баёнотидан воз кечишига рухсат берилмайди.

9.5.2. Агар баёнот асосли эканлиги маълум бўлса, шу заҳоти дуранг қайд этилади.

9.5.3. Агар баёнот асоссиз бўлса, ҳакам рақибга икки дақиқа вақт қўшиб бериши лозим. Кейин ўйин давом эттирилиши керак. Агар кўзда тутилган юриш 3 ва 4 бандларга мос ҳолда дуранг учун асосли бўлса, бу юриш қилиниши лозим.

9.6. Агар битта ёки иккала қуйидаги вазият юзага келса, ўйин дуранг натижа билан яқунланган бўлади:

9.6.1. Бир хил вазият 9.2.2. бандларга мувофиқ беш марта юзага келса;

9.6.2. Ҳеч бир пиёда сурилишларисиз ва алмашувларсиз рақиблар камида 75 юришни амалга оширган бўлсалар. Агар охирги юриш мотга олиб келса, у аҳамиятга олинади.

10-БАНД. ОЧКОЛАР

10.1. Агар мусобақа низомида бошқа шартлар кўзда тутилмаган бўлса, ўйинни ютган ёки ғолиб деб топилган томонга бир очко (1) берилади, ютқазган ёки мағлуб деб топилган томон очко олмайди (0), ўйинни дуранг натижа билан тугатган томон ярим очко (1/2) олади.

10.2. Ҳар қандай ўйинга бериладиган умумий ҳисоб ушбу ўйин учун қўйилган энг юқори натижадан ортиқ бўлмаслиги лозим. Алоҳида ўйинчи томонидан олинган очко, одатдаги очколар ҳисобига мос келиши керак, айтайлик, $1/4:1/4$ очко тақсимотига йўл қўйилмайди.

11-БАНД. ЎЙИНЧИЛАРНИНГ ЎЗИНИ ТУТИШИ

11.1. Ўйин иштирокчилари шахмат ўйини ҳақида ёмон таасурот ҳосил қилувчи ҳеч қандай ҳаракат қилмаслиги керак.

11.2.1. “Ўйин минтақаси” худди “ўйин майдони” сифатида дам олиш хонаси, ҳожатхоналар, чекиш учун

жой, буфет ва ҳакам томонидан белгиланган бошқа махсус жойлардан иборат бўлади.

11.2.2. “Ўйин майдони” мусобақа учрашувлари ўйналадиган жой ҳисобланади.

11.2.3. Фақат ҳакамнинг рухсати билан:

11.2.3.1. Ўйинчи “ўйин минтақа”сини тарк этиши мумкин.

11.2.3.2. Ўйинчи ўз юриши навбатида “ўйин минтақаси”ни тарк этиши мумкин.

11.2.3.3. “Ўйин майдони”га ўйинчи ёки ҳакам бўлмаган шахс қўйилиши мумкин.

11.2.4. Мусобақа низоми юриш навбати бўлган томон ҳакамни хабардор қилган ҳолда “ўйин минтақа”сини тарк этиши лозимлигини кўзда тутиши мумкин.

11.3.1. Ўйин вақтида ўйинчиларга турли ёзувлар, маслаҳатлар ва хабарлар манбаидан фойдаланиш, шунингдек, бошқа шахмат тахтасида ўзгаларнинг ўйинини таҳлил қилиш тақиқланади.

11.3.2.1. Ҳакамнинг махсус рухсатисиз ўйинчига “ўйин минтақа”сида электрон мослама олиб юриш тақиқланади. Лекин, мусобақа низомида бундай электрон мосламани мутлақо ўчирилган ҳолда сумкада олиб юришга рухсат берилиши мумкин. Бундай сумкани қўйиш жойи ҳакам билан келишилган бўлиши лозим. Ҳакамнинг рухсатисиз иккала иштирокчига ҳам бу сумкадан фойдаланиш таъқиқланади. (Янги таҳрирдаги қоидаларга асосан, электрон мосламани ўйин минтақасига олиб кириш таъқиқланади. (*Таржимон*))

11.3.2.2. Агар “ўйин минтақа”сида ўйинчида шундай мослама мавжудлиги аниқланса, унга мағлубият ёзилади. Рақибига эса, ғалаба ёзилади. Мусобақа низоми бошқа, унчалик жиддий бўлмаган жазо қўллашни назарда тутиши мумкин.

11.3.3. Ҳакам ўйинчидан якка тартибда унинг кийимлари, сумкалари ва бошқа буюмларини текширишга рухсат беришини талаб қилиши ёки ўзи кўздан

кечириши мумкин. Ҳакам, ёки ҳакам томонидан текширув учун тайинланган шахс (эркак ёки аёл) ўйинчи жинсидан келиб чиқиб белгиланади. Агар ўйинчи ушбу мажбуриятларни бажаришдан бош тортса, ҳакам 12.9. бандга мос ҳолда чора қўллаши керак.

11.3.4. Чекиш, шунингдек, электрон сигаретларни чекишга ҳакам томонидан белгиланган ўйин минтақасининг махсус қисмида рухсат берилади.

11.4. Ўз ўйинини тугатган ўйинчи томошабин ҳисобланади.

11.5. Рақибни чалғитиш ёки турли йўллар билан безовта қилиш тақиқланади. Шунингдек, асоссиз дуранг таклиф қилиш ва турли даъволар ёки ўйин зонасига шовқин манбаини олиб кириш ҳам таъқиқланади.

11.6. 11.1-1.5 бандларнинг бири бузилганда, ўйинчи 12.9. бандга асосан, жазоланиши керак.

11.7. Ўйинчи томонидан қоидаларни бажаришдан қатъий бош тортиш унга мағлубият ёзиш билан жазоланади. Натижа ҳакам томонидан белгиланади.

11.8. Агар иккала ўйинчи ҳам 11.7.бандга асосан, айбдор деб топилса, иккала томонга ҳам мағлубият ёзилиши мумкин.

11.9. Ўйинчи ҳакамдан қоидаларнинг айрим бўлимларини тушунтириб беришни талаб қилиши мумкин.

11.10. Агар мусобақа низомида бошқа нарса кўзда тутилмаган бўлса, ўйинчи гарчи бланкка имзо қўйган бўлсада (8.7 бандга қаранг), ҳакамнинг ҳар қандай қарори бўйича шикоят қилиш ҳуқуқига эга.

11.11. Иккала ўйинчи ҳам ўйинни тиклаш, дурангни талаб қилиш каби ҳар қандай мунозарали вазиятларда ҳакамга ёрдам бериши лозим.

11.12. Юришларнинг уч марта такрорланганлиги, ёки 50-та юриш қилинганлиги тўғрисидаги баёотни ҳакам назоратида текшириш ўйинчиларнинг мажбурияти ҳисобланади.

12-БАНД. ҲАКАМНИНГ ВАЗИФАСИ

12.1. Ҳакам қоидаларга риоя қилинишини назорат қилиши керак.

12.2. Ҳакам :

12.2.1. Ҳаққоний ўйин учун шароит яратиши;

12.2.2. Мусобақа манфаатлари йўлида одилона ҳаракат қилиши;

12.2.3. Ўйин учун яхши шароитни таъминлаб бериши;

12.2.4. Ўйинчиларга ҳалақит бермасликларини назорат қилиб туриши;

12.2.5. Мусобақа жараёнини назорат қилиб бориши;

12.2.6. Имконияти чекланган ва тиббий ёрдамга муҳтож ўйинчилар учун махсус чоралар ва шароит яратиши;

12.2.7. Античитер қоидалари ёки қўлланмаларига риоя этиши керак.

12.3. Ҳакам ўйинларни кузатиб бориши, айниқса, вақт танглигида ўйинни назорат қилиб бориши лозим; Ўйинчилар қабул қилган қарорлар ижросини таъминлаши, агар зарур бўлса, махсус ҳолатларда жарима ва жазо қўллаши лозим.

12.4. Вақт танглигида(цейтнот) бўлган бир нечта ўйинларни назорат қилиш учун ҳакам ўзига ёрдамчилар белгилаши мумкин.

12.5. Агар ўйинга ташқаридан таъсир бўлиб қолса, ҳакам битта ёки иккала ўйинчига ҳам қўшимча вақт белгилаши мумкин.

12.6. Ҳакам шахмат ўйини қоидаларида ёзилган ҳолатлардан бошқа вазиятларда ўйинга аралашishi керак эмас. Ҳеч бўлмаганда бир томоннинг вақти тугаганлиги ҳақидаги, яъни, 8.5.банддаги ҳолатдан ташқари вазиятларда ҳакам якунланган юришлар сонини кўрсатиши ёки айтиши керак эмас. Ҳакам ўйинчига унинг рақиби юришни якунлаганлиги ёки соат тугма-

сини босиб қўймаганлигини ҳақидаги маълумотларни беришдан тийилиб туриши керак.

12.7. Агар кимдир қоида бузилганлигини аниқласа, бу ҳақда ҳакамга хабар бериши мумкин. Бошқа ўйинларда иштирок этаётган мусобақа қатнашчилари гаплашиши ёки ўйинга бошқа йўл билан аралашиши керак эмас. Томошабинларнинг ўйинга аралашишларига рухсат берилмайди. Ҳакам қоида бузувчиларни ўйин ҳудудидан чиқариб юбориши мумкин.

12.8. Ҳакамнинг рухсатисиз ҳеч кимга ўйин ҳудудида ёки ҳакам белгилаган ҳудуд яқинидаги жойларда турли кўринишдаги алоқа қурилмалари ва телефонлардан фойдаланишга рухсат берилмайди.

12.9. Ҳакам қўйидаги жазо ва жарима турларини қўллаши мумкин:

12.9.1. Огоҳлантириш;

12.9.2. Рақибнинг қолган вақтини қўпайтириш;

12.9.3. Қоидани бузган ўйинчининг вақтини камайтириш;

12.9.4. Қоидани бузган ўйинчининг рақибига ушбу ўйин учун қўйиш мумкин бўлган энг кўп очко қўшиш;

12.9.5. Қоидани бузган ўйинчининг шу ўйин учун бериладиган очкосини камайтириш;

12.9.6. Қоидани бузган ўйинчига мағлубият мағлубият бериш (ҳакам шунингдек, рақибга очко бериш масаласини ҳам ҳал этиши лозим).

12.9.7. Олдиндан эълон қилинган жаримани белгилаш;

12.9.8. Бир ёки бир неча турлардан четлаштириш;

12.9.9. Мусобақадан четлаштириш;

И Л О В А Л А Р

Тезкор шахмат

А.1. “Тезкор шахмат” – ҳар бир ўйинчи 10 дақиқадан кўп, лекин, 60 дақиқадан кам бўлган вақт белгиларида барча юришлар қилиниб тугалланиши лозим бўлган ўйиндир. Шунингдек, 10 дақиқадан кўп ва кўшимча дақиқалари 60 га кўпайтирилганда назорат вақти 60 дақиқадан ошмайдиган ўйинлар ҳам “тезкор шахмат” турига киради.

А.2. Ўйинчилар ўйинни ёзиб боришлари шарт эмас, лекин, ўйин матнига асосланган турли мурожаатлар бўйича ўз ҳуқуқларини сақлаб қоладилар. Ўйинчи исталган вақтда ҳакамдан ўйинни ёзиб бориш учун бланк сўраб мурожаат қилиши мумкин.

А.3.1. Мусобақа қоидалари қуйидаги ҳолатларда қўлланилади:

А.3.1.1. Битта ҳакам кўпи билан учта ўйинни назорат қилади, ва

А.3.1.2. Ҳар бир ўйин ҳакам ёки унинг ёрдамчиси томонидан ёзиб борилади. Шу мақсадда электрон қурилмалардан ҳам фойдаланиш мумкин.

А.3.2. Ўйинчи исталган вақтда ўз юриши навба-тида ҳакамдан ёки унинг ёрдамчисидан ўйин матни ёзилаётган бланкни кўрсатишларини сўраб мурожаат қилиши мумкин. Ўйин давомида беш марта ёзув матнини сўраб мурожаат қилиш мумкин. Кейинги мурожаатлар рақибни чалғитиш деб қаралиши мумкин.

А.4. Акс ҳолда қуйидаги қоидалар қўлланилади:

А.4.1. Ҳар бир ўйинчи бошланғич вазиятдан бошлаб дастлабки ўн юришни юриб бўлган бўлса,

А.4.1.1. Мусобақа жадвалига жиддий таъсир кўрсатилмаса, соатлардаги вақт кўрсаткичларига ҳеч қандай ўзгартиришлар киритилмайди.

А.4.1.2. Шахмат тахтасининг ёки доналарнинг нотўғри жойлашуви билан боғлиқ ҳар қандай мурожаатлар қабул қилинмайди.

Шоҳ нотўғри жойлашган бўлса, “қалъа қуриш” (рокировка)га рухсат берилмайди.

Агар рух нотўғри жойлашган бўлса, бу рух билан “қалъа қуриш” (рокировка)га рухсат берилмайди.

А.4.2. Агар ҳакам 7.5.1., 7.5.1.2, 7.5.3, ёки 7.5.4. бандлардаги ҳаракатларни кўрса ва рақиб томон юришини қилмаган бўлса, 7.5.5.бандга асосан, ҳаракат қилиши лозим. Агар ҳакам аралашмаётган бўлса, рақиб томон кейинги юришни қилмасдан туриб “мумкин бўлмаган юриш” ҳақида мурожаат қилиш ҳуқуқига эга. Рақиб “мумкин бўлмаган юриш” ҳақида мурожаат қилмаса ва ҳакам аралашмаса, бундай юриш ўз кучида қолади ва ўйин давом эттирилиши лозим.

Агар рақиб юришини қилиб бўлгач, мумкин бўлмаган юришни тўғрилашнинг иложи бўлмаса, ҳакамнинг аралашувисиз икки рақиб ушбу вазият бўйича мурасага келишган бўлсалар ўйин давом эттирилиши мумкин.

А.4.3. Ўйинчи вақт бўйича ютганлиги ҳақидаги мурожаатини соатни тўхтатгач, ҳакамга баён этиши мумкин. Шунга қарамасдан, рақиб шоҳига бир қанча юришлар кетма-кетлиги билан ҳам мот қўйишнинг иложи бўлмаса, ўйин дуранг натижа билан тугаган бўлади.

А.4.4. Агар ҳакам иккала шоҳ ҳам зарба остида эканлигини ёки пиёда бошланғич ҳолатдан энг сўнгги горизонталга етиб борганлигини кўрса, кейинги юриш якунланишини кутиши керак. Агар тахтада “мумкин бўлмаган вазият” сақланиб қолган бўлса, ҳакам ўйинни дуранг натижа билан тугаганлигини эълон қилиши лозим.

А.4.5. Агар ҳакам ўйин учун ажратилган вақтнинг тугаганлигини кўрса, буни эълон қилиши лозим.

А.5. Мусобақа низомида А.3. ёки А.4. бандларнинг қайси бири мусобақа давомида қўлланилиши мумкинлиги кўрсатилиши керак.

БЛИЦ

В.1. “Блиц” – 10 ёки ундан кам бўлган дақиқалар ичида барча юришлари қилиниб тугалланиши лозим бўлган ўйиндир. Шунингдек, маълум белгиланган вақт ва қўшимча дақиқалари 60 га кўпайтирилганда 10 дақиқадан ошмайдиган ўйинлар ҳам “блиц” ўйинидир.

В.2. Мусобақа қоидаларининг 7 ва 9-бандларида кўзда тутилган жарималар икки дақиқа ўрнига бир дақиқадан иборат бўлади.

В.3.1. Мусобақа қоидалари қуйидаги ҳолатларда тўлиқ қўлланилади, агар

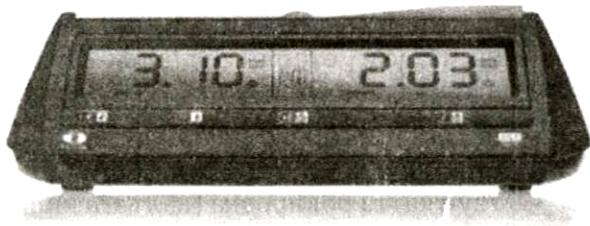
В.3.1.1. Битта ҳакам битта ўйинни назорат қилиб борса ва

В.3.1.2. Ҳар бир ўйин ҳакам ёки унинг ёрдамчиси томонидан (имкон қадар электрон мослама ёрдамида) ёзиб борилса.

В.3.2. Ўйинчи исталган вақтда ўз юриши навбатида ҳакамдан ёки унинг ёрдамчисидан ўйин матни ёзилаётган бланкни кўрсатишларини сўраб мурожаат қилиши мумкин. Ўйин давомида жами беш марта ёзув матнини сўраб мурожаат қилиш мумкин. Кейинги мурожаатлар рақибни чалғитиш деб қаралади.

В.4. Акс ҳолатларда А.2. ва А.4. бандларда ёзилган тезкор шахмат қоидалари қўлланилади.

В.5. Мусобақа низомида В.3. ёки В.4. бандларнинг қайси бири мусобақа давомида қўлланилиши мумкинлиги кўрсатилиши лозим.

Ўзбек тилидаги алгебраик нотациядан фойдаланиш

1. Ушбу ёзувларда «сипоҳ» ибораси пиёдадан бошқа барча доналарни назарда тутлади.

2. Барча сипоҳлар қисқача белгиланади. Инглизчада бу одатга кўра, номларнинг бош ҳарфларидан иборат бўлади. Масалан, К-шоҳ, Q-фарзин, R-рух, В-фил, N-от.

Ўзбек тилида кирилл ва латин алифболарида сипоҳларнинг бош ҳарфларидан иборат бўлади. Ш-(Sh)-шоҳ, Фз-(Fz)-фарзин, Р-(R) -рух, Ф-(F)-фил, О-(O)-от.

3. Нашрий матбуотларда сипоҳларнинг тасвирий белгиланишларидан фойдаланиш тавсия этилади.

Доналарнинг номи	Доналарнинг шакли	Қисқача белгиланиши			
		Ўзбек тилида (лотин алифбосида)	Ўзбек тилида (кирилл алифбосида)	Рус тилида	Инглиз тилида
Шоҳ		Sh	Ш	Кр	K
Фарзин		Fz	Фз	Ф	Q
Рух		R	Р	Л	R
Фил		F	Ф	С	B
От		O	О	К	N
Пиёда*		-(p)	-(п)	-(п)	-(p)

Пиёдаларни ёзишда фақатгина пиёда жойлашган хонани ёзишнинг ўзи етарли бўлади. Шунингдек, ёзувда қуйидаги қисқача белгилардан фойдаланамиз:

- 0-0** - Қисқа рокировка (қалъага кириш)
- 0-0-0** - Узун катта рокировка (қалъага кириш)

- : - Донани уриб олиш.
- ! - Кучли юриш
- ? - Хато юриш
- # - Мот белгиси

4. Пиёдалар дастлабки бош ҳарфлар билан белгиланмайди, аммо ана шундай белгиланишларнинг йўқлиги билан фарқланиши мумкин. Масалан, пиёданинг ҳолатлари e5, a7, c4, a5, каби ёзилади.

5. Чапдан ўнгга томон саккизта вертикаллар (чапдан ўнгга томон оқлар учун ва ўнгдан чапга томон қоралар учун) мос ҳолда a, b, c, d, e, f, g, h қатор ҳарфлар билан белгиланади.

6. Саккизта қатор (горизонталь) (пастдан юқорига қараб оқлар учун, юқоридан пастга қараб-қоралар учун) 1,2,3,4,5,6,7,8 рақамлари билан белгиланади. Бошланғич ҳолатда оқ сипоҳ ва пиёдалар биринчи ва иккинчи қаторларда (горизонталлар), қора сипоҳ ва пиёдалар еттинчи ва саккизинчи қаторларда (горизонтал) жойлашадилар.

7. Аввалги қоидалардан кўриниб турибдики, олтмиш тўрт квадрат катакнинг ҳар бири ҳарф ва рақамнинг ягона бирлашмаси билан белгиланади.

	a	b	c	d	e	f	g	h	
8	a8	b8	c8	d8	e8	f8	g8	h8	8
7	a7	b7	c7	d7	e7	f7	g7	h7	7
6	a6	b6	c6	d6	e6	f6	g6	h6	6
5	a5	b5	c5	d5	e5	f5	g5	h5	5
4	a4	b4	c4	d4	e4	f4	g4	h4	4
3	a3	b3	c3	d3	e3	f3	g3	h3	3
2	a2	b2	c2	d2	e2	f2	g2	h2	2
1	a1	b1	c1	d1	e1	f1	g1	h1	1
	a	b	c	d	e	f	g	h	

8. Сипоҳнинг ҳар бир юриши шу сипоҳ ва катакнинг қисқача номланиши билан ёзиб қўйилади. Номланиш ва катак ёзувлари орасига тиниш белгилари қўйилмайди. Масалан:

9. Сипоҳнинг ҳар бир юриши шу сипоҳ ва катакнинг қисқача номланиши билан ёзиб қўйилади. Номланиш ва катак ёзувлари орасига тиниш белгилари қўйилмайди. Масалан: Фе5, Оа7, Рс8.

Пиедалар ҳолатида хона ёзиб қўйилади. Масалан: е6, а4, с3 каби.

Ёзуннинг узунроқ формаси ҳам мавжуд бўлиб, унда доналарнинг бошланғич ҳолати ҳам ёзиб қўйилади. Масалан: Фе2-с4, Ог1-ф3, Ph8-d8, b2-b4 каби.

9.1. Иккита от е1 ва g1 хоналарида жойлашган бўлиб, уларнинг биттаси f3 хонасига юра олса, юришга мос ҳолда Оgf3 ёки Оef3 тарзида ёзилади.

9.2. Иккита от g5 ва g1 хоналарида жойлашган бўлса, юришга мос ҳолда О5f3 ёки О1f3 ёзилади.

9.3. Агар иккита от h2 ва d4 хоналарида жойлашган бўлиб, улардан бири f3 хонасига юрса, Ohf3 ёки Odf3 тарзида ёзилади.

9.4. Агар f3 хонасида алмашув рўй берса, “х” белгиси қўйилади. 1) ёки Ogxf3, ёки Oexf3 2) ёки О5f3, ёки О1f3 3) Ohf3 ёки Odf3 тарзида ёзилади.

10. Пиеданинг бошқа сипоҳга “ўзгариш” юришида пиеданинг амалдаги юриши ёзилиб, сўнгра янги сипоҳнинг қисқача номи ёзилади. Масалан, d8Фз exf8O, b1Ф, g1Р.

11. Қабул қилинган қисқартмалар:

“0-0”-h1 ва h8 хоналаридаги рухлар билан қалъага кириш (шоҳ қанотига рокировка).

“0-0-0”-a1 ва a8 хоналаридаги рухлар билан қалъага кириш (фарзин қанотига рокировка).

Қисқача ёзувдаги ўйин матни (мисол):

Лотин алифбосида; 1.e4 e5 2.Of3 Of6 3.d4 ed4 4. e5 Oe4 5.Fzd4 d5 6.ed6 Od6 7. Fg5 Oc6 8.Fze3 Fe7 9. Obd2 0-0 10. 0-0-0 Re8 11.Shb1 (=);

Вақт қўшилмайдиган партиялар.

Тезкор ўйин қоидалари

1. “Партия охирига қадар тезкор ўйин” ўйиннинг шундай босқичи, унда барча қолган юришлар якуний вақтга қадар тугатилган бўлиши лозим.

2.1. Қуйида келтирилаётган ўйиннинг якуний босқичига ва партия охирига қадар тезкор ўйинга оид қоидалар фақатгина бу ҳақда олдиндан эълон қилингандагина қўлланилиши керак.

2.2. Ушбу қоидалар фақатгина юришга вақт қўшилмайдиган стандарт ҳамда тезкор шахмат ўйинларига қўлланилади ва блиц ўйинлари учун қўлланилмайди.

3.1. Агар иккала томоннинг ҳам назорат вақти тугаса-ю, қайси бирининг вақти биринчи тугаганлигини аниқлашнинг иложи бўлмаса, у ҳолда:

3.1.1. Агар бу ҳолат ўйиннинг охириги босқичидан бошқа даврида рўй берса, ўйин давом эттирилиши лозим.

3.1.2. Агар бу ҳолат ўйиннинг қолган юришлари якунланиши зарур бўлган вазиятда рўй берса, ўйин дуранг деб эълон қилинади.

4. Агар ўйинчининг соатида вақт тугашига икки дақиқадан кам вақт қолса, у иккала ўйинчи учун ҳар бир юришга беш сония қўшиб бориловчи вақт назорати ўрнатилишини сўраши мумкин. Бу-дуранг таклиф қилиш билан баробар деб қаралади. Агар таклиф рақиб томонидан рад этилса ва ҳакам дастлабки томоннинг илтимосига рози бўлса, у ҳолда ҳакам шу томонга икки дақиқа вақт қўшиб беради ҳамда соатларга вақт қўшиш тартиби ўрнатилган ҳолда ўйин давом эттирилади.

5. Агар 4-банд қўлланилмаса ва ўйинчининг соатида юриш навбатида икки дақиқадан кам вақт қолган бўлса вақт тугамасдан олдин партияни дуранг деб қабул қилиш ҳақида баёнот бериши ва соатни тўхтатиб ҳакамга мурожаат қилиши лозим (6.12.2.). У бундай баёнотни унинг рақиб одатдаги уринишлар билан юта олмаслигидан ёки рақиб ютиш учун ҳеч қандай ҳаракат қилмаётганлигидан келиб чиқиб таклиф этиши мумкин.

5.1. Агар ҳакам ўйинчининг рақиб одатдаги уринишлар билан юта олмаслиги ёки рақиб ютиш учун ҳеч қандай ҳаракат қилмаётганлиги ҳақидаги баёнот-

ни маъқулласа, ўйинни дуранг натижа билан тугаган-лигини эълон қилиши керак. Акс ҳолда ҳакам ўзининг қарорини кечиктириши ёки баёнотни рад этиши мумкин.

5.2. Агар ҳакам ўз қарорини кечиктирса, баёнот берган ўйинчининг рақибига икки дақиқа қўшимча вақт қўшиши ва имкон қадар ҳакамнинг назоратида ўйин давом эттирилиши лозим. Ҳакам ўйин натижаси ҳақида ўйин давомида кечроқ ёки томонлардан бирининг вақти тугаши биланоқ тезроқ қарор чиқариши керак. Одатдаги уринишлар билан юта олмаётган ёки ютиш учун ҳеч қандай ҳаракат қилмаётган томоннинг рақибини вақти тугаб қолса, ҳакам дуранг ҳақидаги баёнотни маъқулласа, ўйинни дуранг билан тугаган-лигини эълон қилиши лозим.

5.3. Агар ҳакам ўйинчининг дуранг ҳақидаги баёнотини рад этса, унинг рақибига қўшимча икки дақиқа қўшиб берилиши лозим.

6. Агар мусобақа ҳакамнинг назоратисиз ўтказилаётган бўлса, у ҳолда қуйидаги қоидалар қўлланилиши керак:

6.1. Агар ўйинчининг соатида икки дақиқадан кам вақт қолган бўлса, у ўйин вақти тугамасдан туриб, ўз юриши пайтида дуранг ҳақида баёнот бериши мумкин. Бу баёнот ўйинни якунлайди. Бу талаб қуйидаги асослардан келиб чиқиши мумкин:

6.1.1. унинг рақиб одатдаги уринишлар билан юта олмаслиги сабабли ёки

6.1.2. унинг рақиб ютиш учун ҳеч қандай ҳаракат қилмаётганлиги сабабли.

Агар 6.1.1. ҳолати бўлса, рақиб охирги вазиятни ёзиб олиши, рақиб эса, буни ишончли асослаб бериши керак.

Агар 6.1.2. ҳолати бўлса, ўйинчи охирги вазиятни ёзиб олиши ва матнни кўриб чиқиш учун тақдим қилиши лозим. Унинг рақиб ёзув матни ва охирги ҳолатни ишончли асослаб бериши керак.

6.2. Баёнот белгиланган ҳакамга тақдим этилади.

Античитерлик (“фирибгарликка қарши”) қоидалар бўйича тавсиялар

Ушбу қоидалар ўйинчилар томонидан “читерлик”, яъни ўйин жараёнида “алдаш”, “ёлғон” ёки “фирибгарлик” қўлланилишига йўл қўймаслик мақсадида ишлаб чиқилган. ФИДЕнинг шахмат қоидаларида античитерлик қоидалари муҳим аҳамият касб этмоқда. Бу ибора “фирибгарликка қарши қоидалар” маъносини билдиради. Ўзбек тилида “Адолатли ўйин” қоидалари деб аташ мақсадга мувофиқдир. Мусобақа вақтида ҳакамнинг мажбурияти ва масъулияти тобора ортиб бормоқда ва айнан:

12.2. Ҳакам :

12.2.1. Ҳаққоний ўйин учун шароит яратиши;

12.2.2. Мусобақа манфаатлари йўлида одилона ҳаракат қилиши;

12.2.4. Ўйинчиларга ҳалақит бермасликларини назорат қилиб туриши;

12.2.5. Мусобақа жараёнини назорат қилиб бориши;

12.2.7 “Адолатли ўйин” қоидалари ёки қўлланмаларига риоя этиши керак.

ФИДЕ қоидаларига кўра, ўйин вақтида электрон ускуналардан (телефон, соат ва бошқалар) фойдаланиш қатъиян таъқиқланган.

11.3.1. Ўйин вақтида ўйинчиларга турли ёзувлар, маслаҳатлар ва хабарлар манбаидан фойдаланиш, шунингдек, бошқа шахмат тахтасида ўзгаларнинг ўйинини таҳлил қилиш тақиқланади.

11.3.2.1. Ҳакамнинг махсус рухсатисиз ўйинчига «ўйин минтақа»сида электрон мослама олиб юриш тақиқланади. Лекин, мусобақа низомида бундай электрон мосламани мутлақо ўчирилган ҳолда сумкада олиб юришга рухсат берилиши мумкин. Бундай сумкани қўйиш жойи ҳакам билан келишилган бўлиши лозим. Ҳакамнинг рухсатисиз иккала иштирокчига

ҳам бу сумкадан фойдаланиш таъқиқланади (Янги таҳрирдаги қоидаларга асосан, электрон мосламати ўйин минтақасига олиб кириш таъқиқланади).

11.3.2.2. Агар «ўйин минтақа»сида ўйинчида шундай мослама мавжудлиги аниқланса, унга мағлубият ёзилади. Рақибига эса, ғалаба ёзилади. Мусобақа низоми бошқа, унчалик жиддий бўлмаган жазо қўллашни назарда тутиши мумкин.

11.3.3. Ҳакам ўйинчидан якка тартибда унинг кийимлари, сумкалари ва бошқа буюмларини текширишга рухсат беришини талаб қилиши ёки ўзи кўздан кечириши мумкин. Ҳакам, ёки ҳакам томонидан текширув учун тайинланган шахс (эркак ёки аёл) ўйинчи жинсидан келиб чиқиб белгиланади. Агар ўйинчи ушбу мажбуриятларни бажаришдан бош тортса, ҳакам 12.9. бандга мос ҳолда чора қўллаши керак.

Турнир ташкилотчилари шунингдек, мусобақалар учун ФИДЕ қоидаларига зид бўлмаган ўзларининг шартлари ва қоидаларини киритиши мумкин.

Ҳакамлар учун тавсиялар.

“Адолатли ўйин” комиссияси тавсияларини қабул қилиш ФИДЕ ва унинг ҳакамларидан катта сай-ҳаракатларини талаб этади. Жумладан, ҳакамлар комиссияси ва “адолатли ўйин” комиссиясининг ўзаро ҳамжиҳатлигини мустаҳкамлаш учун ҳакамларнинг ўрни ва масъулиятини қайта кўриб чиқишни тақозо этади.

Ҳакамлар учун узлуксиз таълим.

“Адолатли ўйин” комиссияси ФИДЕ ҳакамларига узлуксиз таълим олиб боришлари муҳимлигини таъкидлайди. Шу мақсадда Ҳакамлар комиссияси билан биргаликда таълим курсларини ташкиллаштиради ва бундай курсларда таҳсил олган ҳакамларнинг малакасини мунтазам ошириб боришни тавсия этади.

Адолатли ўйин қоидаларининг бузилиш ҳолатлари:

– Ҳакам “фирибгарлик” рўй берган ҳолатларда ўйинчилар ва ускуналарни қандай аниқлашни яхши билиши лозим. Ўйин қоидаларининг 11.3.1. бандига кўра, фирибгарликни аниқлашга қуйидагилар киради:

1) Бошқа кишидан (томошабин, капитан, бошқа ўйинчи) маълумот олиш;

2) Бошқа ҳар қандай алоқа манбалари (китоблар, қайдномалар, ёки бошқа ҳар қандай электрон ускуналар)дан маълумотлар олиш.

Бутун тур давомида “фирибгарлик” бўйича шубҳа ўйғотувчи ҳолатларга аниқлик кирита олиш ҳакамнинг масъулиятига киради.

3) Шахмат ўйини қоидаларининг 11.3.2 бандига мос ҳолда чўнтакда яшириб қўйилган мобил телефондан фойдаланиш таъқиқланган. Яширин телефонларни ва бошқа электрон мосламаларни аниқлаш учун металл сезувчи ва бошқа мосламалардан фойдаланилади. Барча турнирларнинг ҳакамларидан қўлаки металл сезувчи мосламалардан фойдаланишда эҳтиёткорлик ва олийжаноблик кўрсатиш тавсия этилади.

Эҳтиёткорлик меъёрларини қўллаш.

– Шахмат қоидаларининг 12-бандига кўра, ҳакам бошқа ўйинчилар, томошабинлар ва ўзга шахслар билан мулоқот учун кўп бор ўйин минтақасини тарк этаётган ўйинчиларга назорат ўрнатиши зарур.

– Ҳакам баъзи ҳолатларда ўйинчининг учинчи томондан маълумотлар олиш эҳтимолини эътиборга олиши керак. Ҳакам ўйинчилар ва томошабинлар ўртасидаги ҳар қандай мулоқотни, овоз етказиш ускуналари орқали суҳбатларни олдини олиши лозим.

– Ташкилотчилар «фирибгарлик»ни олдини олиш мақсадида қўшимча ҳакамларни белгилаши мумкин.

Шубҳали ҳолатларда ҳакамнинг ҳаракати:

– Шубҳали ҳолатларда ҳакам ҳар доим турнир залидан чиқаётган (бар, чекиш жойи, туалет) ўйинчиларни бошқа шахслар билан мулоқотини, алоқа ва маълумот манбаларидан фойдаланишини назорат қилади.

– Ўйинчиларнинг туалетда телефонлардан фойдаланиш ҳолатлари кўп бор қайд этилган. Шунинг учун, ҳакам ўйинчининг қанчалик тез-тез ўйин минтақасини тарк этаётганлигини кузатиши ва бунинг сабабларини аниқлаши лозим.

Қоидаларнинг 11.3. банди асосида ҳакамнинг ҳаракати:

– Ҳакам ўйинчилардан кийимлари, сумкаси ва бошқа анжомларини якка тартибда текшириб қўришни талаб қилиши мумкин. Текширувчи ўйинчининг жинсидаги ҳакам ёки шахс бўлиши лозим.

– Одатда ҳакам “Адолатли ўйин” қоидалари бузилганлиги бўйича шубҳа пайдо бўлганда ёки турнир давомида ўйинчи устидан расман шикоят тушганда ва шикоятни асосланган деб ҳисобласа, ўйинчида текширув ўтказиши мумкин.

– Агар ҳакам бирор бир асосга қўра, ўйинчини текширмоқчи бўлса, бу ҳақда унга батафсил текширишнинг сабабларини тушунтириши шарт эмас. Текширув ўтказаетган ҳакам ва шахслар босиқ, хушмуомалали бўлиши керак. Текширув махсус хонада ўйинчи, текширувчи ва гувоҳ иштирокида ўтказилади. Ўйинчи яна бир бошқа гувоҳни танлаш ҳуқуқига эга. Ҳакам электрон ускуналар шубҳали ўйинчи томонидан ўйин минтақасининг бирор жойида ёки унга яқин жойда яшириб қўйилиши, шунингдек, ўйин тугамасдан бирор учинчи шахсга бериб юборилиши мумкинлигини эътиборга олади. Ҳакам шунингдек, ўйин вақтида минтақани тарк этган ёки шикоят қилинаётган ўйинчини текшириши мумкин. Лекин, текшириш тур давомида фақат бир марта амалга оширилади.

– Агар ўйинчи текширувлардан бош тортса, ҳакам унга қоидаларни босиқлик билан тушунтириши керак. Агар ўйинчи назоратлардан қатъиян бош тортса, унга мағлубият ёзилиши ва мусобақани давом эттириш ҳуқуқидан маҳрум бўлиши мумкин.

– Агар танлов асосида текширишлар ўтказилса, бу ҳақда мусобақа низомида қайд этилиши лозим.

ФИДЕ ва Ўзбекистон шахмат федерацияси барча шахматчилар ва мутахассисларни мусобақалар жараёнида “Адолатли ўйин” қоидаларига тўлиқ риоя этишга чақиради.

ФИДЕ ҚОИДАЛАРИ БҮЙИЧА ТЕСТ САВОЛЛАРИ

1. Ҳийин бошланишидан олдин шахмат соатлари столнинг қайси томонига қўйилади?

- А) Ҳакамнинг қарори билан;
- Б) Қора доналарнинг ўнг томонига қўйилади;
- С) Қораларда ўйновчининг истаги билан қўйилади.

2. Агар “ қалъага кириш”, яъни рокировка қилмоқчи бўлган томон аввал шоҳни, сўнгга рухни ушласа, лекин рух аввал юрган бўлса, у ҳолда:

- А) шоҳнинг ўзи билан юриш мажбурий;
- Б) Агар иложи бўлса, бошқа қанотдаги рух билан рокировка қилинади;
- С) Исталган бошқа юриш қилинади.

3. Блиц ўйинида “мумкин бўлмаган юриш” қилинди. Қандай чора қўлланилади?

- А) Шу ўйинчига мағлубият ёзилади.
- Б) Унинг рақибига 1 дақиқа вақт қўшиб берилади.
- С) Унинг рақибига 2 дақиқа вақт қўшиб берилади.

4. Рапид ўйинида “мумкин бўлмаган юриш” қилинди. Қандай чора қўлланилади?

- А) Шу ўйинчига мағлубият ёзилади.
- Б) Унинг рақибига 1 дақиқа вақт қўшиб берилади.
- С) Унинг рақибига 2 дақиқа вақт қўшиб берилади.

5. Стандарт ўйинида “мумкин бўлмаган юриш” қилинди. Қандай чора қўлланилади?

- А) Шу ўйинчига мағлубият ёзилади.
- Б) Унинг рақибига 1 дақиқа вақт қўшиб берилади.
- С) Унинг рақибига 2 дақиқа вақт қўшиб берилади.

6. Ўйинда иккинчи марта “мумкин бўлмаган юриш” қилинди. Қандай чора қўлланилади?

- А) Шу ўйинчига мағлубият ёзилади.
- Б) Унинг рақибига 1 дақиқа вақт қўшиб берилади.
- С) Унинг рақибига 2 дақиқа вақт қўшиб берилади.

7. Ўйин вақтида иккала рақибнинг ўзаро келишувига кўра ўйин дуранг билан тугаганда томон-

лар ҳеч бўлмаганда нечтадан юриш қилган бўлиши керак?

А) Биттадан; Б) Ўнтадан; С) Ўттизтадан.

8. «Ўзгариш» катагидан пиёда олиб ташлаш ва ўрнига янги сипоҳни қўйиш қандай тартибда амалга оширилиши мумкин.

А) Пиёда «Ўзгариш» катагига юрилади ва ўрнига ўз рангидаги сипоҳ қўйилади.

Б) Пиёда юрилмасдан «Ўзгариш» катагига ўз рангидаги сипоҳ қўйилади ва пиёда тахтадан олиб қўйилади.

В) Исталган тартибда амалга оширилади.

9. Оқ доналарда ўйнаётган томоннинг телефони жиринглаб кетди. Ўйин натижаси қандай бўлади?

А) 1:0 Б) 0:1 С) дуранг.

10. Қора доналарда ўйновчи томоннинг вақти тугаб қолди. Томонлар эса, ўйинни давом эттирмақда. Ҳакамнинг қарори:

А) Ўйинни давом этишини кузатиб туради.

Б) Ўйинни тўхтатиб натижани эълон қилади.

С) Қораларга вақт қўшиб беради.

11. Оқ доналарда ўйновчининг юриш қилиши билан вақти тугаб қолди. Тахтадаги вазиятда эса, қора шоҳ мот бўлган. Ҳакам қандай натижа қўяди?

А) 1:0 Б) 0:1 С) дуранг.

12. Томонлардан бирида рух, иккинчисида фил бор. Кучсиз томон неча юришдан сўнг дурангни қоида асосида талаб қилиши мумкин?

А) 30 юришдан кейин.

Б) 50 юришдан кейин.

С) 75 юришдан кейин.

13. Томонлардан бирида рух, иккинчисида фил бор. Кучсиз томон дуранг қилиш тартибини билмади. Ҳакам неча юришдан кейин дурангни қайд этиши лозим?

А) 30. Б) 50 С) 75.

Д) ўйин давом этади.

14. Юришларга вақт қўшилмайдиган стандарт йўналишдаги мусобақаларда ўйинни ёзиб боришни қачон тўхтатиш мумкин?

- А) Ўйинчининг беш дақиқа вақти қолганда.
- Б) Ўйинчининг уч дақиқа вақти қолганда.
- С) Ўйинчи юришларни ёзиб бориши шарт.

15. Оқ доналарда ўйнаётган томон пиёдани “фарзин” деб эълон қилди ва руҳни олиб тескари ҳолатда ўзгариш хонасига қўйди. Унинг рақибига ҳакамни чақириб “мумкин бўлмаган юриш” учун ға-лаба талаб қилди. Ҳакамнинг қарори:

- А) Оқларга мағлубият ёзилади.
- Б) Оқларни огоҳлантириб, қораларга 2 дақиқа вақт қўшиб беради, руҳнинг ўрнига фарзин қўяди ва ўйин давом этади.
- С) Оқларни огоҳлантиради ва руҳни тўғри ҳолатга келтирган ҳолда ўйин давом эттиришга рухсат беради.

16. Бир юришни бажариш учун ўйинчи иккала қўлини ишлатса, бу:

- А) Мумкин бўлмаган юриш ҳисобланади.
- Б) Блиц ўйини қоидаларига мос келади.
- С) Қоида бузилмаган ҳисобланади.

17. Қўйидаги вазиятда қораларнинг вақти тугаб қолди: Оқлар: Ше4, Фс3. Қоралар: Ше6, е5. Ўйиннинг натижаси:

- А) дуранг. Б) 1:0
- С) Стандартда-1:0; Рапид ва блицда – дуранг.

18. Оқларда шоҳ ва филга қарши қораларнинг шоҳи ва руҳи бор. Қораларнинг назорат вақти тугаб қолди. Ўйин натижаси:

- А) дуранг. Б) 1:0
- С) Стандартда-1:0; Рапид ва блицда – дуранг.

19. Ўйновчи томонларда шоҳлардан ташқари ҳар хил рангдаги филлар қолган. Қораларнинг назорат вақти тугаб қолди. Ўйин натижаси:

- А) дуранг. Б) 1:0
- С) Оқларга дуранг, қораларга мағлубият ёзилади.

20. Қайси вақт назорати “Тезкор” (рапид) мусобақаларига мос келади?

А) 10 дақиқадан бошланиб, 60 дақиқага қадар.

Б) 10 дақиқадан бошланиб, 60 дақиқадан кам.

С) 10 дақиқадан кўп, 60 дақиқадан кам.

21. Қуйидаги вазиятда (Оқлар: Шв5, Фзеб; Қоралар: Шд8) оқлар Шс6 юришини қилиши билан қора доналарда ўйновчи томон таслим бўлди. Ўйинни кузатиб турган ҳакамнинг қарори қандай бўлиши керак?

А) 1:0 Б) дуранг.

С) Оқларга дуранг, қораларга мағлубият ёзилади.

22. Ўйинчи ўзининг юришини бланкда ёзиб, тахтада амалга оширди ва соатни босди. Сўнгра, вазият уч марта такрорланганлиги учун ҳакамга дуранг талаб қилиб мурожаат қилди. Ҳакамнинг қарори:

А) Соатни тўхтатиб дурангни қайд этиш.

Б) Вазият уч марта такрорланганлигини текшириб кўриш ва бу мурожаат тасдиқланса, дурангни қайд этиш.

С) Талабни бутунлай рад этиш.

23. Агар ўйинчи ўз юриш навбатида огоҳлантирмасдан бир неча доналарни ушлаб тўғриласа, у:

А) ушлаган доналаридан бирини юриши керак;

Б) Энг охири ушлаган донасини юриши керак;

С) Биринчи ушлаган донасини юриши керак.

24. Ҷамоавий мусобақаларда Ҷамоа сардори (ёки мураббий) ўйинни қайси томондан туриб кузатиши керак?

А) Ўз Ҷамоасининг орқа томонида.

Б) Рақиб Ҷамоасининг орқа томонида.

С) Чекловлар йўқ.

ЖАВОБЛАР:

1. А	6. А	11. А	16. А	21. Б
2. Б	7. А	12. Б	17. Б	22. С
3. Б	8. Б	13. С	18. А	23. С
4. С	9. Б	14. А	19. Б	24. А
5. С	10. Б	15. С	20. С	

МУНДАРИЖА

Кириш	3
Фиде шахмат қоидалари	6
Ўйиннинг асосий қоидалари	7
1-банд. Шахмат ўйинининг хусусияти ва асосий мақсади	7
2-банд. Шахмат тахтасидаги доналарнинг бошланғич ҳолати	7
3-банд. Доналарнинг юришлари	9
4-банд. Юришларнинг бажарилиши	13
5-банд. Ўйинни тугатиш	16
6-банд. Мусобақа қоидалари	16
7-банд. Қоида бузишлар	20
8-банд. Юришлар ёзуви	22
9-банд. Дуранг (ничья)	24
10-банд. Очколар	26
11-банд. Ўйинчиларнинг ўзини тутиши	26
12-банд. Ҳакамнинг вазифаси	29
И л о в а л а р	31
Тезкор шахмат	31
Блиц	33
Ўзбек тилидаги алгебраик нотациядан фойдаланиш	34
Вақт қўшилмайдиган партиялар. Тезкор ўйин қоидалари	36
Античитерлик (“фирибгарликка қарши”) қоидалар бўйича тавсиялар	39
Ҳакамлар учун тавсиялар	40
Эҳтиёткорлик меъёрларини қўллаш	41
Фиде қоидалари бўйича тест саволлари	43

ФИДЕ

ШАХМАТ ҚОИДАЛАРИ

НАШР УЧУН МАСЪУЛ С.БАЙМУРАТОВА
МУҲАРРИР: В. ИБРАГИМОВА
ТЕХНИК МУҲАРРИР: О. МУХТОРОВ
САҲИФАЛОВЧИ: Ҳ. САФАРАЛИЕВ
ДИЗАЙНЕР: А. ФАРМОНОВ

Оригинал макет «ТАФАККУР» нашриётида тайёрланди.
Нашриёт лицензияси А1 № 231. 16.11.12.
Босишга рухсат 16.03.2020 да берилди.
Бичими 84x108 ¹/₃₂. Офсет қоғози.
Офсет босма усулида босилди.
«Cambria» гарнитураси.
1,5 босма табоқ. Адади 2000 нусха.

«ТАФАККУР» нашриёти
Тошкент тумани, Қизғалдоқ, Бунёдкор МФЙ,
Кўл 17-тор кўча, 9-уй.
Email: tafakkurmaktub@mail.ru
Тел: (71) 244-75-88, (94) 664-40-03.
«ADAD PLUS» МЧЖ босмахонасида чоп этилди.

ISBN: 9943-24-301-9

